

УДК 811.112.2'42

ФУНКЦІОНАЛЬНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ З ЧАСОВИМ ЗНАЧЕННЯМ В ТЕКСТІ НІМЕЦЬКОЇ НАРОДНОЇ КАЗКИ

Кирилюк С.В.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті розглянуто функціональний характер лексичних одиниць з часовим значенням в тексті німецької народної казки, визначено їх роль в часовій організації казкового дискурсу. Часовий план німецької народної казки зумовлений не тільки семантикою часових маркерів, а й загальною семантикою речення, пов'язаною з часовою перспективою.

Ключові слова: казковий дискурс, часова референція, маркери абсолютної/відносної темпоральності, модель репрезентації часу.

Постановка проблеми. Простір і час, як універсальні категорії, у кожній культурі пов'язані між собою, утворюючи свого роду «модель світу» – ту площину координат, за допомогою якої сприймається й оцінюється дійсність, будується образ світу, що існує в свідомості людини. Просторові та часові уявлення людини завжди визначені тією культурою, до якої вона належить [2, с. 103]. Саме народна казка віддзеркалює ціннісні уявлення певного етносу про оточуючий світ, просторово-часовий універсум, рух, переміщення, поділ світу на «свій» і «чужий», «пізнаний» і «невідомий». Лексичні одиниці з часовим значенням надають подіям в народній казці різну часову референцію, створюють деталізацію розповіді та уповільненість ритму оповіді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку наукових розвідок присвячено дослідженню темпорально-локальної архітекτονіки народної казки [Дунаєвська Л. Ф., Брицина О. Ю., Лановик М. Б., Левченко М. М., Олійник О. Г. та ін.]. Проблему часу в казці розглядав Д. С. Ліхачов, наголошуючи на його умовності [4, с. 227]. В. О. Бахтіна характеризує казковий час як об'єктивний, незалежний від нас, або суб'єктивний, що пов'язаний з особливостями його сприйняття персонажем у кожній конкретній ситуації [1, с. 159]. Лінгвістичні розвідки вітчизняних та зарубіжних мовознавців були спрямовані на дослідження категорії час у контексті загальної фольклористичної та лінгвістичної проблематики.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість різноманітних підходів, методик та методологій досліджень казкового часу не вичерпують його сутності, а лише висвітлюють нові грані й перспективи наукових розвідок. Заслугує на окрему увагу дослідження функціональної семантики лексичних одиниць з часовим значенням в тексті німецької народної казки.

Мета нашої статті полягає у когнітивно-семантичній та комунікативно-прагматичній характеристиці лексичних одиниць з часовим значенням у текстах німецьких народних казок.

Виклад основного матеріалу. Часова організація казкового дискурсу – це фон, де розгортаються події, своєрідна ланка невизначеного початку (*es lebte einmal*) та кінця (*lebten sie noch heute*). У нашому дослідженні використано модель ТОЧКА для концептуалізації часу як моменту, що співвідноситься з конкретними хвили-

нами, годинами або днями, пов'язаними з певною подією, і характеризується короткочасністю:

«Nachts um zwölf Uhr ging der wilde Mann wieder im Garten umher, aber kein Soldat hatte gesehen, wie er hineingekommen war» [6, с. 48].

«Nun wars schon der dritte Morgen, dass sie ihres Vaters Haus verlassen hatten. Sie fangen wieder an zu gehen, aber sie gerieten immer tiefer in den Wald, und wenn nicht bald Hilfe kam, so mussten sie verschmachten» [7, с. 121].

«Hans nahm seine drei Krüge, setzte sich auf den Vogel Rock, und in einem Nu war er droben» [6, с. 88].

«Es lag hoher Schnee. Darum zog der Müller seine Stiefel an, nahm einen festen Stock und ging fort. Er kam durch einen großen Wald und schritt herzlich drauflos. Auf einmal hörte er jemanden rufen. Er schaute sich um, und da stand der Zwerg vor ihm» [6, с. 33].

Як свідчать наведені приклади, особливість цієї моделі репрезентації часу полягає в специфікації моменту дії або повідомлення на часовій осі дороги. Маркери абсолютної темпоральності *nachts um zwölf Uhr, der dritte Morgen, in einem Nu* дають більш повне уявлення про часові характеристики подій, у який момент часу вони відбувалися відносно конкретного часового інтервалу, створюють деталізацію розповіді, точно фіксуючи час, унаслідок чого виникає чіткість хронологічної лінії та уповільненість ритму оповіді.

Залежно від конкретної співвіднесеності моменту з часом виокремлюємо ТОЧКУ а) фіксовану (*nachts um zwölf Uhr*), пов'язану з певним часовим моментом, що надає висловлюванню ясності й однозначності; б) відносну (*abends*), що відповідає приблизному моменту часу, і в) невизначену (*auf einmal, in einem Nu*), що не має певної часової координати. Подані темпоральні лексеми набувають певної когнітивно-семантичної специфіки в казковому дискурсі і виступають безпосередньо як ємності подій різного масштабу. Вони репрезентують час як об'єктивну величину, що має для життєдіяльності людини першочергове значення. Маркери темпоральності *auf einmal, in einem Nu* позначають дуже короткий проміжок часу, мить [9, с. 715], де є присутнім відтінок непомітності, швидкоплинності, стислості. Миттєве переміщення персонажа вважається перехідним ступенем тієї грані, до якої прагне казкове зображення дороги: до миттєвого переміщення – перетворення.

Певний момент часу у казці визначено числом. Воно є «абстрактною комплексною схемою, що сприяє отриманню інформації про обмежений простір» [3, с. 53]. У такому разі час визначається через просторову репрезентацію дороги і виступає організуючим початком, що вносить чіткість і певний порядок до нескінченності і безмежності всесвіту. В експлікації часових відношень в німецькій народній казці важливу роль відіграють числа 2, 3, 7, 12, які, будучи таємничим сигналом і корелюючи з символічними образами казкового світу, виступають при цьому маркерами часу:

«*Und als sie endlich etwas ausgedacht hatte, färbte sie sich das Gesicht, und kleidete sich wie eine alte Krämerin, und war ganz unkenntlich. In dieser Gestalt ging sie über die sieben Berge zu den sieben Zwergen, klopfte an die Türe und rief...*» [7, с. 302].

«*Es führten aber zwei Fußsteige hindurch, davon war der eine sieben Tage lang, der andere nur zwei Tage, aber niemand von ihnen wusste, welcher der kürzere Weg war*» [7, с. 519].

«*Der Müllerknecht ging drei Tage und drei Nächte lang. Das war mühsam, aber er tat es gern, denn er dachte daran, die reiche Müllersfrau zu heiraten wegen der Mühle*» [6, с. 16].

Саме символіка числа, кількості має в зазначених прикладах першорядне значення, бо містить у собі спосіб позначення якісних ознак дороги завдяки часовому виміру. Так, часова тривалість подорожі може заміщувати відстань: *der eine sieben Tage lang, der andere nur zwei Tage, drei Tage und drei Nächte lang*. Через закодовані кількісні одиниці людина проникає в чарівний, дивовижний світ казки. Вони мають функціональну значущість для ідеї казковості, становлять інтригу і завуальовану сутність оповіді [5, с. 136]. Отже, число в казці наділяється особливим значенням: воно позначає силу, інтенсивність.

Здавня і до тепер простежується зокрема різне ставлення до чисел і різної їх оцінки в руслі не лише безпосередньо кількості, а й «якості» – як особливо важливих. Пунктуальність – одне з генетично пов'язаних із німецькою спільнотою понять. Точність визнається невід'ємним атрибутом німців, вони її розглядають як гарантію надійності, сприймають як спосіб протидії непередбаченості.

Як зазначає аналіз фактичного матеріалу, конструкції з кількісно-іменними сполуками – доволі непродуктивний засіб позначення часу в німецькій народній казці.

Період часу, проведений у дорозі, ми розглядаємо як замкнутий між двома точками інтервал. З огляду на фіксований період часу, що має точки початку та кінця, ми можемо говорити про наявність сегментної часової моделі:

«*Darauf ließ sie sich die verstümmelten Arme auf den Rücken binden, und mit Sonnenaufgang machte sie sich auf den Weg und ging den ganzen Tag, bis es Nacht ward*» [7, с. 200].

«*Sie gingen die ganze Nacht und noch einen Tag von Morgen bis Abend, aber sie kamen aus dem Wald nicht heraus, und waren so hungrig, denn sie hatten nichts als die paar Beeren, die auf der Erde standen*» [7, с. 120].

«*Nun nahm es die zwölf Hemden und ging fort und geradezu in den großen Wald hinein. Es ging*

den ganzen Tag, und am Abend kam es zu dem verwünschten Häuschen» [6, с. 27].

У наведених прикладах зображено дії, логічно вибудовані на часовій осі і співвідносні з певними часовими відрізками в межах доби: від сходу сонця, протягом усього дня і до моменту, коли вже настала ніч. Відображення простору зливається з уявленнями про час. Дорога визначається кількістю годин, днів. Лексичні одиниці зі значенням часу мають компоненти – конкретні часові сегменти «*mit Sonnenaufgang – bis es Nacht ward*», «*die ganze Nacht*», «*den ganzen Tag*», «*einen Tag von Morgen bis Abend*», проте їх зміст передає не об'єктивний час, а їх загальне часове значення – тривалі відрізки часу. Час в уяві людини представлено у формі циклічного кругообігу природних ритмів, з яких найважливішою є зміна дня й ночі.

Двоїста природа світу, відбита в часовій опозиції «день» – «ніч», зумовлює розподіл часового потоку, сприяє типізації явищ і задає життєвий ритм людини. Усе, що перебуває в сфері дня, володіє активним рухом, отже, часовий потік стає швидкоплинним, безповоротним, що підтверджують контекстуальні лексеми *gehen, reisen*.

У часовій опозиції «день» – «ніч» німецьких народних казок відображено дуальне розуміння людиною світу та часу, розуміння всесвіту як боротьби двох стихійних основ, де народжується світова гармонія і рівновага. Дуальність часу сприймається в казці як базисний елемент міфологічної свідомості, як спосіб осягнення світу людиною, оскільки в зміні дня і ночі давні люди вбачали таємний зміст, боротьбу темних сил та добра.

Когнітивна модель сегментної репрезентації часу може передавати й умовно фіксований часовий відрізок, що не має чітких часових координат:

«*Wie er nun lange Zeit gereist war, kam er in eine Stadt bei einem Meister in Arbeit, der hatte eine schöne Tochter, in die verliebte er sich und heiratete sie und lebte in einer guten vergnügten Ehe*» [7, с. 559].

«*Als er eine Weile gezogen war, kam er zu einem Vorwerk und fragte den Amtmann, ob er keinen Großknecht nötig hätte*» [7, с. 456].

Як зазначають приклади, умовно фіксований часовий відрізок позначають маркери відносної темпоральності *lange Zeit, eine Zeitlang, eine Weile*, що спричиняє бінарну опозицію означеного/неозначеного часу на основі семантичної ознаки означеності/неозначеності визначення часу: *den ganzen Tag – eine Zeitlang, einen ganzen Tag lang – lange*. Умовно фіксований відрізок часу увиразнює ідею нерозрізнення початку та кінця, це узагальнений, циклічний, необмежений час, у якому присутній відтінок швидкоплинності та стислості. Його характерною особливістю є безподійний час. С. Скварчинська визначає його як «пустоти» в тому значенні, що не всі часові фази мають бути щільно наповнені подіями, певні часові відрізки у фабулі можуть бути порожніми [10, с. 128]. Так звана дискретність часу виявляється в тому, що в часі вибираються найбільш суттєві фрагменти, а прогалини позначаються особливими стійкими формулами: *nach einer Weile, bald danach, nach ein paar Tagen, ein paar Stunden, einige Zeit danach, nach einiger Zeit, über eine Zeit, eine Zeitlang*.

На наш погляд, часова дискретність виступає потужним засобом динамізму оповіді, відтворює швидко послідовність подій, сприяє усуненню зайвого опису проміжного простору, який «добудується» в уяві слухача/читача, і формує жанрово зумовлений хронотоп. У межах цієї моделі відзначаємо також превалювання неконкретно-фіксованої часової відстані порівняно з конкретно-фіксованою.

У межах сегментної когнітивної моделі викремлюємо неозначений період часу, що взагалі не має часової віднесеності. Він передається переважно через простір, що дає нам можливість констатувати наявність часового аспекту як вияв єдиної категорії просторово-часової локалізації, що поєднує ситуацію в цілому. Людина починає освоювати навколишню дійсність, її перші просторово-часові уявлення не були диференційовані, сприймалися в цілісній єдності один з одним: простір визначається за допомогою часових одиниць, а час – за допомогою одиниць просторової сфери. Просторове значення стає основою для розвитку вторинної номінації: від просторово-розмірної ознаки до ознаки часу.

Власне сприйняття і позначення часу як свого роду простору є характерною рисою індоєвропейської мовної картини світу: освоєння простору породжує уявлення людини про час і сприяє суміжності цих когнітивних структур.

Особливе функціонування локусів у дорозі в німецькій народній казці сприяє реалізації комунікативних інтенцій мовця та породженню додаткового змісту – тривалості часу. Тривалість як ознака часу є дещо невиразне, безперервне, що не має ні початку ні кінця: *eine lange Zeit, eine Zeitlang, lange Zeit, lange, eine Weile*.

Отже, картина часу, визначена сегментною когнітивною моделлю, відтворює повторюваність подій і рух довічного часу, що повертається, кругообіг життя, непохитність вселенських законів буття. Для німецької свідомості релевантним визначається ознака партитивності часу, закладена в самій мовній одиниці *Zeit* < дгерм. *ti- < індоєвр. *da [i] «ділити, розрізати». Первинне значення лексеми *Zeit* – «відрізок» [8, с. 473]. Прагнення розділити, роздробити лінійний потік часу, уточнити час є властивим німецькій спільноті ще віддавна.

Казковий дискурс характеризується особливим часовим виміром, який можна зазначити як замкнуту темпоральну систему, оскільки казковий час не виходить за межі казки. Хронотоп народної казки, як уже зазначалося, являє собою переплетення двох світів – реального та чарівного (*Diesseits- und Jenseitswelten*), де з'єднувальним елементом виступає дорога. Зазначаємо також, що сама дорога не є атрибутом того чи іншого світу, а виступає частиною місцевості, що приховує пригоди. У більшості проаналізованих нами народних казок немає часової опозиції цих двох хронотопів: часові межі розширюються, задається інший, цілісний у сприйнятті та відображенні, вектор руху на осі часу:

«*Nun ging es immerzu, weit weit, bis an der Welt Ende. Da kam es zur Sonne, aber die war zu heiß und fürchterlich, und fraß die kleinen Kinder. Eilig lief es weg und lief hin zu dem Mond, aber der war gar zu kalt und auch grausig und böse, und als er das Kind merkte, sprach er 'ich*

rieche rieche Menschenfleisch.' Da machte es sich geschwind fort und kam zu den Sternen, die waren ihm freundlich und gut, und jeder saß auf seinen besonderen Stühlchen. Der Morgenstern aber stand auf, gab ihm ein Hinkelbeinchen und sprach, wenn du das Beinchen nicht hast, kannst du den Glasberg nicht aufschließen, und in dem Glasberg, da sind deine Brüder.

Das Mädchen nahm das Beinchen, wickelte es in ein Tüchlein, und ging wieder fort, so lange bis es an den Glasberg kam» [7, с. 173].

У наведеному прикладі спостерігаємо трансформацію часу, який розщеплюється навпіл. Саме відсутність конкретних часових маркерів дає змогу однаково як оповідачу, так і слухачу зрозуміти, що після повернення дійової особи з чарівного простору в звичайному світі часу минуло небагато. Персонаж казки проводить час у чарівному світі, але ані сам персонаж, ані читач / слухач не відчуває цього плину часу. Вияв часових відношень в цьому разі увиразнюється наявністю часових локалізаторів, що зумовлюють аспектуальні та темпоральні характеристики тексту німецької народної казки. Прислівники часу здатні виражати ряд відтінків, а саме: черговість – *dann*, повторюваність – *diesmal*, наступність – *da, nun*, раптовість – *auf einmal, plötzlich* – залежно від мети висловлювання. Реальне та вигадане стають рівноправними категоріями, реальний та вигаданий світи успішно співіснують. Рух часу визначається послідовністю дій персонажа німецької народної казки, послідовністю зображуваних подій і часовими маркерами *nun, da, endlich, dann, auf einmal, plötzlich*, одночасно пов'язуючи повідомлення в безперервне, єдине ціле:

«*Eines Tages reiste er fort nach dem Norden und ließ sich alle Prinzessinnen vorstellen mit blonden Locken und blauen Augen, aber keine hatte ein so schönes Gesicht. Sie waren alle kalt und abstoßend.*

«*Dann reiste er nach dem Süden und ließ sich alle Schwarzäugigen und alle Blondes vorstellen, aber keine gefiel ihm. Da reiste er wieder heim, verfiel in Schwermut und wurde wieder krank»* [6, с. 65].

Час, віддзеркалений у цих прикладах, є неперервним і тривалим, невизначеним і таким, що існує поки триває сама оповідь. Це підтверджує погляд дослідників, які наголошують на умовності казкового часу, на його тісному зв'язку із сюжетом. Час цілком замкнутий у сюжеті, не виходить за межі оповіді, не може співвідноситися з об'єктивним часом, тобто не має об'єктивного часового плану. Тут мова йде про домінування лінійного сприйняття часу, коли ніщо не зупиняється, чіткі часові рамки не існують, точних точок початку і кінця немає, але існує спрямованість.

Часовий план зумовлює не лише семантика часових маркерів, а й загальна семантика речення, що пов'язана з часою перспективою. Таким чином, оповідь у німецьких народних казках має швидкий, упорядкований характер, вона насичена подіями, не зосереджується на якомусь одному об'єкті або дії:

«*Die drei Söhne gingen miteinander fort, bis sie an einen Kreuzweg kamen. Der jüngste hieß Hans. Am Kreuzweg schlugen die zwei ältesten den Hans, nahmen ihm das Geld ab und gingen fort. Der Hans*

kam in einen großen Wald, fand dort ein Schloss und lärmte und polterte, dass sie ihm aufmachten» [6, с. 12].

Слід ураховувати також той факт, що часова референція, крім граматичного та лексичного вираження, припускає використання синтаксичних засобів, які деталізують часову локалізацію події. Специфічним для німецької народної казки вважається вживання сполучника *als*, безпосередньо пов'язаного з мікрополем минулого часу та семью однократності дії. З огляду на комплексність семантики, кількість речень із цим сполучником значно переважає кількість інших часових сполучників, що сприяє неповторності подій в минулому, на яких будується сюжет казки. Саме завдяки такій синтаксичній конструкції уповільнюється ритм, динаміка перебігу часу оповіді:

«Sie gingen zusammen weiter, und als sie an einem Kirschbaum vorbeigingen, fasste der Riese die Krone des Baums, wo die zeitigsten Früchte hingen, bog sie herab, gab sie dem Schneider in die Hand und hieß ihn essen» [7, с. 145].

«Er ging fort ins Freie, und als er seinen Fuß außerhalb von dem Schloss hatte, tat es einen Knall, und das ganze Schloss ging unter. Und Karl stand da und schaute noch zurück auf den Platz, auf dem es gestanden hatte» [7, с. 73].

У наведених прикладах маркери часової організації з опорою на граматичний каркас оповіді дозволяють досить ергономічно передати часову перспективу казкового дискурсу, а також відтворити різноманітні характеристики часу в дорозі, а саме: тривалість, незворотність, наступність та повторність. Основною функцією часової організації казки виступає хронологізація подій, яку ми розглядаємо як співвідношення часових подій усєї казки. Лексичні детермінанти часу мають також реляційне значення. Вони позначають час лише відносно окремих подій і виступають незрозумілими поза цими відношеннями.

Висновки. З огляду на результати дослідження наголошуємо на двобічності часової організації дискурсу народної казки: з одного боку він є цілісним у сприйнятті та відображенні, з іншого, дозволяє розгляд окремих своїх частин. Часовий план дискурсу народної казки характеризується тривалістю, умовністю, незворотністю. Суттєвими для часової організації жанру казки в цілому виявляються лексичні детермінанти часу «*nun*», «*da*» із семантикою перспекції, а також слова і вирази із семантикою раптовості «*auf einmal*», «*einmal*», «*plötzlich*», які активізують увагу слухача/читача до подій, що відбуваються. Зазвичай вони вказують на важливість подальшого етапу, що містить чергові чарівні пригоди.

Список літератури:

1. Бахтина В. А. Время в волшебной сказке / В. А. Бахтина // Проблемы фольклора. – М.: Наука, 1975. – С. 157–163.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М.: Искусство, 1984. – 350 с.
3. Жаботинская С. А. Лексико-грамматическая полисемия класса числительных: когнитивный аспект / С. А. Жаботинская // Мова й дискурс: вимір і вимірювання: міжвуз. зб. наук. праць до 75-річчя з дня народження докт. філол. наук, проф., академ. Академії вищої школи України Світлани Олексіївни Швачко. – Суми: Вид-во Сум.ДУ, 2010. – С. 52–61.
4. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачев. – М., 1979. – 375 с.
5. Шабі С. В. Номени неконкретизованої квантитативності у структурі лексико-семантичного поля кількості української казки / С. В. Шабі // Лінгвістичні студії. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 136–140.
6. Deutsche Volksmärchen / [Gesammelt und herausgegeben von A. Merkelbach]. – Kassel: Bärenreiter-Verlag. 1946. – 103 s.
7. Kinder- und Hausmärchen / [Gesammelt durch die Brüder Grimm]. – Düsseldorf und Zürich: Artemis & Winkler Verlag, 1995. – 845 s.
8. Köbler G. Deutsches Etymologisches Wörterbuch [Elektronний ресурс] / Gerhard Köbler. – Режим доступу: <http://www.koeblergerhard.de/derwbhin.html>
9. Langenscheidts Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. – Langenscheidt, 2008. – 1197 s.
10. Skwarczyńska S. Wstęp do nauki o literaturze / S. Skwarczyńska. – Warszawa. Pax, 1954. – T. 1. – S. 124–138.

Кирилюк С.В.

Николаевский национальный университет имени В.А. Сухомлинского

ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ВРЕМЕННЫМ ЗНАЧЕНИЕМ В ТЕКСТЕ НЕМЕЦКОЙ НАРОДНОЙ СКАЗКИ

Аннотация

В статье рассматривается функциональный характер лексических единиц с временным значением в тексте немецкой народной сказки, определена их роль в темпоральной организации сказочного дискурса. Временной план немецкой народной сказки обусловленный не только семантикой маркеров времени, но и общей семантикой предложения, связанной с временной перспективой.

Ключевые слова: сказочный дискурс, временная референция, маркеры абсолютной/относительной темпоральности, модель репрезентации времени.

Kyryliuk S.V.

Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

FUNCTIONAL SEMANTICS OF LEXICAL UNITS WITH TEMPORAL MEANING IN THE TEXT OF GERMAN FOLKTALES

Summary

The article examines functional nature of lexical units with temporal meaning in the text of German folktales, determines their role in the temporal organization of folktales discourse. Tale idea of time is specified not only on semantics of temporal markers, but on general semantics of sentence, which are connected with time perspective.

Keywords: folktales discourse, temporal reference, absolute/relative temporal markers, model of time representation.